

CRITICA FILOZOFICĂ

Cătălin Zamfir

Ca moment al demersului cognitiv complex, actul critic va fi determinat de structura acestuia. Modul în care se face la un moment dat știință va apărea reflectat în modul în care se face critică. O analiză serioasă a actului critic trebuie, deci, să evidențieze consecințele pe care structura procesului cognitiv complex le are asupra actului critic ca moment al său, funcțiile care i se cer acestuia a le îndeplini, cât și efectele inverse pe care le are, la rândul-i, asupra complexului cognitiv din care face parte.

Neajunsurile criticii pe care numeroși filozofi și sociologi au practicat-o la noi în ultimele decenii și, într-o oarecare măsură, o mai practică încă, își au rădăcinile într-un anumit mod în care aceștia au înțeles să facă știință în general, în felul în care au înțeles ei marxismul.

Eroarea fundamentală în această privință, care a avut multiple consecințe negative asupra actului critic, a fost, după părerea mea, încercarea de a transforma marxismul într-un sistem de gândire închis și atotcuprinzător, opus în totalitate gândirii „ne-marxiste”, privită și aceasta global și nediferențiat. Eroarea se datorează înțelegerii greșite a sensului și sferei ideologiei. Dacă întreaga cunoaștere a socialului și a umanului ar face parte din sfera ideologiei, atunci ea, inevitabil, se va scinda în două: una marxistă și exprimând ideologia comunistă, și cealaltă constituită în afara marxismului, căzând prin însuși acest fapt în sfera ideologiei burgheze.

Sunt o serie de probleme, de domenii în filozofie și sociologie, în științele sociale, care prin însăși natura lor implică un punct de vedere comunist și unul burghez în formularea și în rezolvarea lor. Ele constituie domeniul ideologiei propriu-zise. Dar acestea nu epuizează nici pe departe sfera problemelor de care filozofia și sociologia se ocupă. Sunt o mulțime de alte probleme, domenii care nu implică sau implică foarte mediat și numai anumite aspecte ale lor, poziții burgheze sau comuniste.

O ideologie poate folosi sau specula un moment dat rezultatele unei cercetări particulare, neideologică în esență, dar exact ca și în cazul tehnicii, nu înseamnă că cercetarea ar avea caracter ideologic din această pricină. Sunt momente ale istoriei când clasele aflate în luptă deschisă polarizează întreaga activitate spirituală, caută să folosească, ca arme, ideii și teorii care în condiții normale nu exprimă interese de clasă. Științele în general, dar în special cele sociale, se *ideologizează* puternic în aceste perioade. Dacă, de exemplu, am analiza cu luciditate teoria grupurilor mici elaborată în cazul sociologiei și psihologiei sociale occidentale, am găsi probabil foarte puține elemente și în nici un caz idei fundamentale care să nu fie acceptabile ideologic unui sociolog marxist. Se impută adesea acestei teorii că prin locul care i se atribuie în cadrul teoriei sociale generale s-ar determina o deplasare a atenției cercetătorului de la problema esențială a claselor. Dar această obiecție nu se referă, după cum se vede, la teoria grupurilor în sine, ci la teoria sociologică generală, care îi acordă un loc exagerat în explicarea fenomenului social global. Teoriei grupurilor mici, așa cum a fost ea dezvoltată, i se pot reproșa o mulțime de lucruri: de pildă, că este

construită pe modele abstracte de laborator, artificial create, că prin aceasta sunt izolate de societatea globală în care ele sunt angrenate etc. Dar acestea nu sunt limite de ordin ideologic. Greșeli de această natură poate face și un cercetător cu convingeri social-politice comuniste.

Indiscutabil, confuzia la care ne refeream a fost favorizată de o serie de împrejurări social-politice particulare, de ostilitatea cu care au tratat marxismul și socialismul numeroși teoreticieni burghezi. În condițiile actuale este însă necesară o reconsiderare a raporturilor dintre marxism și știință. Nu este egal dacă îl considerăm pe Marx ca întemeietor al unui sistem de gândire absolut și atotcuprinzător, sau ca un clasic, un creator de fundamente ale științei (așa cum sunt Darwin pentru biologie, Newton și Einstein pentru fizică de exemplu), iar marxismul nu ca unică știință socială, ci ca o contribuție hotărâtoare adusă de Marx și de marxști la dezvoltarea cunoașterii omenești. Filozofii și sociologii cu convingeri comuniste nu trebuie să se izoleze într-o știință separată, ci în cadrul științei înseși să-și aducă contribuția lor, de pe poziții teoretico-filozofice marxiste, la dezvoltarea cunoașterii, evidențiind convingător, acolo unde este cazul, implicațiile ideologice ale problemelor. Superioritatea poziției teoretice marxiste și a celei politice comuniste trebuie să fie demonstrată în fapt, iar nu afirmată verbal, sau asigurată printr-o izolare în sine, respingându-se contactul pozitiv cu exteriorul, cum s-a procedat adesea.

Voi încerca să evidențiez unele consecințe pe care le are în general închistarea gândirii științifice într-un sistem rigid, dogmatic, asupra actului critic dezvoltat în cadrul său.

1. Se produce o deturnare a funcțiilor și a finalității criticii. În loc să fie o modalitate eficientă de selectare critică a instrumentajului științific în vederea cercetării obiectului, „critica de sistem” (critica făcută de pe pozițiile unui sistem cu tendințe de închistare în sine) devine o modalitate de nesfârșită delimitare și izolare a sistemului propriu de toate celelalte sisteme. Limitarea acestei critici este că nu mai are loc în perspectiva cercetării concrete a obiectului, nu se mai supune exigențelor acestuia, ci ale sistemului.

Se produce astfel o deplasare a atenției de la problemele concrete ale cercetării la principiile generale ale sistemului, (al căror rol obiectiv, mai ales în științele sociale, nu poate fi negat sau ignorat de către cercetătorii noștri). Atenția teoreticianului nu mai este absorbită de abordarea și soluționarea concretă a problemelor particulare, ci de implicațiile pe care le au în sfera principiilor generale, implicații la care sistemul este cu precădere sensibil. Kant și Russell, Gurvitch și Freud, Durkheim și Moreno sunt aduși, indiferent de problemele cercetate, de soluțiile concrete pe care le sugerează, la o serie de dihotomii de principiu, valabile în sfera lor, dar nu suficiente pentru o discuție fructuoasă: materialist-idealism, dialectic-metafizic, raționalist-irraționalist etc. În procesul acestei convertiri se pierde tocmai conținutul concret al teoriei respective. Dacă se ajunge la concluzia că teoria autorului analizat implică o orientare idealism-subiectivă, de exemplu, unii critici nu se mai întrebau dacă ea explică sau nu ceva, dacă oferă sau nu o înțelegere suplimentară a obiectului. S-a creat astfel la critic o exagerare a implicațiilor generale, o aplecare spre declarațiile de principiu, intenții și afirmații metodologice și o opacitate cvasitotală față de punerea concretă a problemelor. P. Pânzaru definea cu multă claritate în articolul său din *Cronica* (24 iunie 1967) o asemenea metodă de critică: „detectarea” elementelor materialiste și a celor idealiste, dincolo de care se pierde complet originalitatea și contribuția autorului criticat. O astfel de critică poate consacra drept valoros un autor al cărui operă se reduce la câteva afirmații generale, plate și banale, dar materialiste, raționaliste etc. și ca lipsit de valoare un gânditor profund, dar a cărui orientare este considerată a fi idealistă sau irraționalistă etc.

Sistemul tinde - în concepția unora – să monopolizeze toate soluțiile și explicațiile: o problemă particulară este rezolvată nu prin cercetarea ei, ci prin căutarea de soluții care decurg din principiile fundamentale ale sistemului. Metoda deductivă capătă prioritate asupra celei inductive. Indicația metodică generală este confundată cu metodologia particulară și concretă. Mai mult, în mintea unora a putut apărea ideea că și soluția unei probleme concrete se află dată în indicația metodologică generală. În discuție este luat ca martor tot mai mult nu obiectul (experimentul, faptul, ci principiul, teza deja formulată, textul, autoritatea clasicului).

2. Psihologic, atitudinea acestui critic se caracterizează printr-o *iritabilitate* reflexă față de tot ce se plasează în afara sistemului. Dacă cineva scria despre Piaget, Merton sau Bergson, el își orienta de la început efortul către *critica* lor. Judecata era sumară: se căutau în lucrările lor elemente comparabile cu ale sistemului de pe poziția căruia este făcută critica. Compararea se transforma în unica metodă a criticii, iar nepotrivirea, în argument suprem.

Fetișizarea propriului sistem, absolutizarea delimitării lui de exterior absoarbe o mare parte din activitatea dedicată cercetării problemelor concrete. Cercetătorii devin critici de meserie transformându-se în apărători slab specializați ai sistemului.

Critica făcută celor care nu se plasează în limitele sistemului devine, prin funcțiile, modalitățile și structura sa, o activitate relativ simplă, ridicând mult mai puține dificultăți decât cercetarea pozitivă a unei probleme. Cineva poate să nu aibă o formație solidă nici de sociolog, nici de epistemolog, nici de psihosociolog, nici de antropolog, dar de pe pozițiile sistemului poate analiza (deci critica) astăzi pe Moreno, sau Russell, mâine pe Ganseth, Linton, sau Lewin.

O situație similară apare și în unele lucrări care analizează pozitiv o problemă. Există deci un stereotip destul de frecvent. Se produce o supraîncărcare a analizei pozitive cu comentarii critice. În fiecare problemă se face o listă cât mai completă de alte concepții, nu atât pentru a se marca evoluția istorică a teoriei sau pentru a se extrage elementele de cunoaștere deja formulate, ci mai mult pentru a se reda toate greșelile posibile din punctul de vedere al sistemului dat în abordarea respectivei chestiuni. Sunt foarte adesea amintite lucrări și autori pe care memoria științei l-ar fi uitat de mult, dacă nu le-am fi dezgropat noi atât de insistent fantomele, pentru a ne afirma superioritatea față de ele. Lucrări încă recente se luptau în mare măsură nu cu teze aparținând secolului nostru, ci secolului trecut (de văzut, ca exemplu, apariția frecventă în lucrările noastre la un moment dat a numelor unor autori mărunți, lipsiți de orice valoare științifică sau reprezentativă, pe care însă l-au amintit Marx, Engels sau Lenin în lucrările lor).

3. Aplecându-se excesiv asupra sistemului însuși, atenția s-a deplasat treptat de la obiectul de cercetat cu problemele sale vii și concrete. Cercetătorul de bibliotecă, livresc și dogmatic, popularizatorul au înlocuit tot mai mult pe cercetătorul „de teren” și „laborator”; manualul didactic unic a tins să înlocuiască lucrarea științifică. Această atitudine a produs o tendință de dogmatizare, criticată în ultimele documente de partid, contrară spiritului în care Marx înțelegea să facă știință. În acest cadru apar formulări și principii tabu, în timp ce, dimpotrivă, o știință dinamică în plină dezvoltare consideră orice formulare a sa, în principiu, de regândit. Relativismul dialectic, atât de necesar dezvoltării gândirii, este înlocuit de un absolutism dogmatic. Clasicii, în loc să fie însușiți *în conținut*, sunt asimilați mai mult *în formă*.

4. A existat tendința de a se lua o atitudine negativă față de problematica dezvoltată în afara sistemului, numai pentru faptul că nu a fost elaborată în interiorul său. Dar este știut că Marx și-a dezvoltat teoria pornind de la cuceririle din știința de până la el și a continuat neîncetat să se confrunte cu tot ceea ce se producea în timpul său. Engels a făcut o serie de generalizări sociologice pornind de la datele antropologiei și etnologiei de atunci și de la propriile sale observații. Lenin a continuat dezvoltarea marxismului în același spirit. Ulterior, numeroși filozofi și sociologi marxiști au făcut însă în practica cercetării lor științifice o discriminare plină de consecințe negative. Unele teorii elaborate după Marx și Lenin, prin însuși faptul că au fost elaborate de nemarxiști au fost, fie ignorate, fie respinse. În aceste fel, ne-am dispensat în mare măsură de o bogată experiență științifică. S-au ignorat contribuții în economia politică de după Marx, un secol de antropologie și etnologie, plin de mari rezultate, față de care antropologii și etnologii de la care Engels a pornit nu sunt decât precursori, câteva decenii de sociologie și psihologie cu rezultate fundamentale pentru domeniile cercetate. În epistemologie am rămas până nu de mult la litera lucrărilor clasice, elaborate, după cum știm, la un stadiu de dezvoltarea științelor naturii destul de depărtat de cel actual.

Dacă marxiștii au adus contribuții fundamentale și masive la unele domenii (teoria sociologică generală, economia politică a capitalismului, teoria claselor, teoria comunismului științific etc), însă alte domenii care nu se pot dezvolta doar ca simple prelungiri și amplificări ale unor indicații și perspective schițate de Marx și care s-au dezvoltat printr-o contribuție esențială a oamenilor de știință care nu au adoptat marxismul.

Dacă partidul nostru, ca și alte partide comuniste și muncitorești, aflate în fața unor realități în plină mișcare transformatoare, a trebuit să facă efortul insistent de a-și dezvolta în permanență cunoașterea, aprofundând noile fenomene ale vieții, oamenii de știință au avut tendința de a se închista în discuții sterile de sistem, de a întoarce spatele realității, lucru care a avut drept consecință o extrem de mică contribuție din partea lor la dezvoltarea științei și la fundamentarea teoretică a acțiunii de construire a noii societăți. Astfel cercetătorii din științele sociale s-au trezit într-o serie de domenii vitale pentru dezvoltarea societății moderne, mult rămași în urmă. Actualele cerințe ale partidului și statului nostru în ceea ce privește organizarea științifică a producției și a muncii, de exemplu, au găsit pe sociologii noștri descoperiți. Ei nu sunt încă decât în mică măsură (și puțini dintre ei) capabili să aducă aici o contribuție substanțială.

Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în articolul *Rolul conducător al partidului în etapa desăvârșirii construcției socialiste*, este necesar ca cei care lucrează în domeniul științelor sociale să lichideze formele anchilozate, șabloanele și dogmele în activitatea lor științifică, să desfășoare o muncă intensă de elucidare a fenomenelor noi apărute în viața socială. Numai printr-o abordare creatoare, lipsită de prejudecăți dogmatice, a problemelor care stau în fața dezvoltării societății noastre, cercetătorii din științele sociale își pot aduce o contribuție importantă atât la activitatea practică de construire a noii societăți, cât și la dezvoltarea cunoașterii științifice.